

## МОНТЕСКЈЕОВА ПОЛИТИЧКА ТЕОРИЈА\*\*

10 фебруара т. г. навршило се двеста година од Монтескјеове смрти. Ова се годишњица помиње свуд у културном свету, а у Бордоу, у чијој је близини Монтескје рођен у замку Ла Бред 18 јануара 1689, припрема се свечана прослава. Пошто је у замку Ла Бред већ 1948 године прослављена једна друга двестогодишњица у вези с Монтескјеом – двестагодишњица појаве његовог најглавнијег дела, „О духу закона“ („De l'esprit des lois“), то свет у кратком размаку времена двапут а даје пошту генију Монтескјеа. Написавши свој „Дух закона“, једно од најславнијих и најзначајнијих дела политичке науке он је то потпуно и заслужио.

### I

Шарл-Луј де Секонда, барон де ла Бред е де Монтескје, потиче из старе гаскоњске породице племића. Образован је у једном калуђерском колежу, али није никад био религиозан. Напротив, у двадесетој години, док се још налазио у том колежу, написао је спис у коме је доказивао да незнабожачки филозофи не заслужују вечни пакао. Ова објективност према религији, коју, иако је скривао, није могао сакрити у „Духу закона“, довела је најзад до стављања тог славног дела на индекс забрањених књига.

1714 г. Монтескје је завршио права и постао саветник Парламента у Бордоу, а 1716 постаје његов претседник. Међутим, он се није много занимао за своју службу, и напустио ју је чим је то успео. Више се бавио веселим друштвеним животом.

Но, у њему је истовремено растао оштар посматрач друштвеног и политичког живота и дубок мислилац, као и даровит књижев-

\* Академик Радомир Лукић (Милошевац, 1914 – Београд, 1999).

\*\* Рад је изворно објављен у Архиву за правне и друштвене науке, бр. 1/1955, стр. 119–134.

ник. Занимале су га и природне науке. Поставши члан Академије у Бордоу, 1716 године, Монтескје, који је већ дотле био написао један рад под називом „Политика Римљана у погледу религије“ и један с називом „Систем идеја“, почиње да се бави анатомијом, ботаником и физиком, и трагови тог проучавања налазе се у „Духу закона“. Оно му је помогло да и у друштвеним наукама усвоји емпириски и у неку руку експериментални научни метод.

Ускоро се, међутим, Монтескје сасвим одаје проучавању људског друштва, посебно политичких појава. Иако је целог века остао ван активног политичког живота, проводећи највећи део времена у свом замку и у париском отменом друштву, посматрајући људе и проучавајући дела из своје огромне библиотеке, ипак је био један од најдубљих политичких мислилаца. Њега није гонила политичка амбиција, као његовог великог претходника Платона, нити га је политички неуспех чинио несрећним. С неутаживом радозналости он је посматрао све што је у вези с човековим друштвеним и политичким животом и трудио се да открије његове законитости.

Плод његових првих проучавања политичког живота јесу „Персиска писма“, изишла 1721 у Амстердаму, једно од најбољих класичних дела француске књижевности. То је нека врста романа у облику писама, у којима се описују утисци двају Персијанаца који су допутовали у Европу да би проучили њен живот. Циљ дела је пре свега да извргне руглу француске политичке и друштвене установе, почевши од краља самодршца, преко министара, племства, свештенства и религије, до судова, породичног живота и лаких жена. Описујући Троглодите, Монтескје даје једну врсту утопије, а упоређујући монархију с републиком недвосмислено је на страни ове последње, иако то не каже изрично. Иако је лично веома ценио своје племство и радо вршио своја права феудалног поседника, ипак је Монтескје врло строг према племству. У „Персиским писмима“ се већ наслуђује будући писац „Духа закона“.

У сјајном стилу, једном од најбољих у француској књижевности, познатој по великим стилистима, Монтескје даје упечатљиву критику, која прелази у сатиру и не заборавља се лако. Ево примера. Критикујући непостојање слободе мисли у Француској, он каже: „Овај (француски) краљ је велики мађионичар: он има утицаја чак и на душу својих поданика: он их тера да мисле онако како он жели“. О папи каже: „Постоји један мађионичар који је још вештији од њега (од француског краља), који није мањи господар његове душе

но што је он господар душа осталих. Тај мађионичар се зове папа; њему час треба веровати да је три исто што и један, да хлеб који људи једу није хлеб и да вино које пију није вино..." Тако је дата сатира и религиских догми и потчињености француског краља религији. О папи се даље каже: „Папа је хришћански поглавар; то је један стари идол, коме каде по навици. Некада је био опасан и за саме владаре, јер их је збацивао с престола онако исто лако као што су наши величанствени султани збацивали с престола краљеве Јерменске и Ђурђијанске... Он вели да је наследник једног од првих хришћана, који се зове свети Петар, а то је зацело богато наследство, пошто папа има огромно благо и велику земљу којом влада“. За владике се каже: „Кад су на окупу, и они и он (папа) састављају верске прописе. Кад су сами, они и немају других дужности сем да допуштају људима да не поштују закон. Јер, ти свакако знаш да је хришћанска вера оптерећена безбројем веома тешких обреда, па, како су људи нашли да им је теже да врше своје дужности него да имају владику који ће их од њих ослобођавати, они су се одлучили за ово последње, пошто је то корисније за друштво..." Осуђујући инквизицију, Монтескје каже: „У својој пресуди они помало и жале оне којима су навукли сумпорну кошуљу и кажу им да им је криво што их гледају тако лоше обучене, да су они благи људи који се гнушају крви и да су очајни због тога што су их осудили, али конфискују сву имовину тих несрећника, не би ли се тако утешили“. Извргавајући апсолутизам старог Луја XIV потсмеху, Монтескје пише: „Он има једног министра коме је тек осамнаест година и једну осамдесетогодишњу љубавницу; он воли своју веру, а не трпи оне који кажу да је се треба строго придржавати; иако избегава градску буку и мало с ким општи, он се од јутра до мрака бави само тиме што говори о себи; он воли трофеје и победе, али се исто толико боји војсковође на челу своје војске као што би га се бојао да је на челу непријатељске“. Исто тако издашно награђује своје ревносне, боље рећи беспослене дворане као и своје војсковође који су водили тешке ратове; често више воли човека који га свлачи или му додаје салвет... него човека који осваја градове и добија битке за њ..." О племству се говори на следећи начин: „У Француској постоје три повлашћена сталежа: свештенство, витезови и судије. Сваки од њих с највећим презиром гледа на два остала; неко се, на пример, презире само стога што је судија, иако би га ваљало презирати зато што је глупак“. О калуђерима се говори: „Овде развратници

издржавају безброј блудница, а побожни људи безброј дервиша. Ти дервиши дају три завета: да ће бити послушни, сиромашни и чедни. Веле да се највише придржавају првог завета; што се тиче другог, јемчим ти да га се нимало не придржавају: остављам теби да мислиш шта је с трећим“.

Цело дело је прожето оваквим духовитим опаскама којима се бичује апсолутизам монархије, нерад и поквареност цркве и свештенства, уображеност и паразитизам племства. Зато су „Персиска писма“ имала огроман успех. Тачно су одговарала духу времена. Критика феудализма била је на дневном реду, а захтев за политичким слободама већ је био конкретан политички програм нове класе буржоазије, која се још крила у руху трећег сталежа.

1728 г. Монтескје је изабран за члана Француске академије, али у њој није био много активан. Био је већ зрео човек и време је било дошло да приступи писању свог главног дела, на које је већ раније мислио. Али, посматрање француског друштва није било довољно за то, осећао је, и он полази на пут по Европи. Од 1728 до 1731 обишао је Немачку, Аустрију, Мађарску, Италију (где је нарочиту пажњу обратио на републику Венецију, на коју се често позива у „Духу закона“), Швајцарску, Холандију и Енглеску. У Енглеској се задржао најдуже скоро две године. Свуда Монтескје радознато посматра друштвени живот и политичке установе, вредно бележи безброј чињеница и скупља грађу за своје дело. У тој грађи се налази све: од исечака из новина и исписа из разних дела, преко његових личних запажања о најразноврснијим чињеницама и мисли о њима до бележења појединих анегдота или изрека које су се могле чути у друштву у коме се Монтескје кретао.

По повратку, Монтескје, који је већ 1726 продао свој положај претседника парламента, највећи део времена проводи у свом замку, негујући свој виноград и пишући своје животнo дело, резултат оштрог двадесетогодишњег рада. На њему је изгубио и вид, који је ионако био слаб, тако да поткрај живота није више могао сам ни да чита ни да пише.

Успут, задржавајући се нарочито на римској историји, ради свог главног дела, он развија један мотив у посебно дело, и 1734 издаје „Разматрања о узроцима величине и пропасти Римљана“. Овде је на конкретном примеру државе која је јединствена у историји по свом складном и целовитом развитку, од настанка преко највеће моћи до пропасти, и која је стога веома погодна за истраживање

законитости развоја – он је на њеном примеру хтео да покаже законе држава које се трудио да открије и да их у апстрактном виду изложи касније, у „Духу закона“. О тим законима Монтескје каже: „Има општих узрока, било духовних било физичких, који делују у свакој монархији, уздижу је, одржавају или упропашћују; сви догађаји су потчињени овим узроцима, и ако је срећа у једној битци, тј. један посебан узрок, срушила неку државу, то је зато што је постојао један општи узрок који је учинио да је та држава морала пропасти у једној јединој битци: једном речи, општи покрет повлачи собом све посебне догађаје“. У историји Рима Монтескје узрок његовог успона види у оданости грађана интересима државе, а узрок пада у самом превеликом успеху – Рим је постао сувише велики и моћан да се дотадање врлине грађана не претворе у своју супротност – сад сваки почиње мислити на себе, уместо републике долази империја, и нужно се силази наниже.

„Дух закона“ је најзад готов и 1748 г. излази прво издање, у Женеви, јер се Монтескје бојао да у Француској неће добити одобрење за штампање дела које, све у свему, и поред вела којим је покрива, претставља оштру критику француског апсолутистичког режима. Дело је одмах имало огроман успех, и издања су брзо следовала једно за другим, како у самој Француској тако и преводи на друге језике. Али реакционарни кругови су јасно видели да су предмет напада – тако долази до оштрих критика, нарочито са стране цркве. Монтескје покушава да се брани и штампа своју „Одбрану Духа закона“ 1750 г., где узалуд покушава да покаже како се дело не противи црквеном учењу и како католичку цркву ставља изнад свих осталих. То га, међутим, не спасава стављања на индекс.

Отада до смрти Монтескје не пише ништа значајно, уживајући у заслуженој слави. Његово дело је нашло своје место у својој средини и времену, баш као очигледно показујући да је тачно што тврди писац како све што је људско зависи од средине и објективних околности. Дело је настало у првој половини XVIII века, у доба кад се краљевски апсолутизам Луја XIV и даље држао, иако руке које су га држале нису биле онако чврсте и обдарене као оне његовог творца. То је било доба у коме је буржоазија припремала своју револуцију, умногоме завидећи енглеској буржоазији на њеној слободи, стеченој у славној револуцији без крви из 1688, чија је начела изнео Лок у својим „Двема расправама о влади“ из 1691. Иако је био феудалац и поносио се тиме, Монтескје није могао не видети

слабости апсолутизма и потребу политичке слободе, сличне оној у Енглеској. Уосталом, његов критицизам према апсолутизму долазио је бар исто толико од његове носталгије за старим временима, у којима је монархија била ограничена племићким привилегијама и сталешком скупштином, колико и од његовог увиђања значаја трговине и индустрије, које је почела да развија буржоазија. Али, половином XVIII века, кад је дело објављено, и у другој половини тог века, кад је деловало, оно је било схваћено као оправдање револуције која је дошла 1789 г., и то као њено најбоље и најсолидније оправдање. Савременици његови и револуционари, на челу с Волтером и Русоом, нису у њему видели ништа друго до успео доказ да је најбоља влада она у којој народно, тј. буржоаско претставничко тело, носи главну државну власт, и у којој систем поделе власти обезбеђује слободу човека, тј. капиталистичког развитка. И што је најзанимљивије, они су сматрали да је Монтескје показао да је таква влада увек и свуда најбоља. А то је већ било противно самом основном духу овог Духа закона”.

Јер, у „Духу закона“ има нешто много више и сасвим друкчије. „Дух закона“, као и многа велика дела, деловао је не својом целином и правим смислом, него својом актуелношћу. Велика дела, међутим, зато и јесу велика што, иако одговарају потребама свог доба, ипак ово и превазилазе, и тако се повезују с историјом, говорећи и потомству. Оним што је у њему било актуелно, „Дух закона“ је веома много допринео формирању револуционарног духа буржоаских револуција у Америци и Француској. Његова популарност, разумљиво, опада после тога, у XIX и XX веку. Али су ови векови почели да у „Духу закона“ откривају оно што је у њему било трајније од актуелних погледа који су одговарали добу његовога настанка, и што и данас претставља његову вредност.

## II

Шта садржи „Дух закона“, каква је политичка теорија Монтескјеова?

„Дух закона“ је врло обимно дело и за савременог читаоца веома тешко за читање, јер има нечег китњастог у његовом склопу. Веома је богато грађом, а уопштавања која су на основу ње дата тешко је пратити и контролисати. Подељено је на тридесетједну књигу, а ове се деле на главе, које су такође бројне. Општи план дела

састоји се у поступном разматрању различитих услова који утичу на законе људског друштвеног, одн. политичког живота.

Монтескје најпре даје дефиницију ових закона, разликујући их од природних закона, и то је предмет прве књиге. Закони су, по тој дефиницији, „нужни односи који истичу из природе ствари“, и свако биће, одн. појава, има своје законе. Човек као физичко биће подлеже природним, непроменљивим законима, које не може прекршити, али, као разумно биће, он непрестано крши како законе које је бог поставио за такво биће и законе које је сам себи поставио. Има три врсте закона који регулишу понашање човека као разумног бића: верски, морални, и политички и грађански закони. Иако је неке од ових закона створио сам човек, ипак су они постојали пре тога као могућни. „Рећи да нема ничег праведног ни неправедног ван онога што наређују или забрањују позитивни закони, то значи рећи да пре но што је био нацртан круг сви полупречници нису били једнаки“.

Треба приметити да је ово схватање закона као „нужних односа“ и данас веома значајно и веома блиско материјалистичком схватању друштвених закона, као и правних и других прописа. Монтескје разликује две врсте таквих „нужних односа“ – једне, праве природне законе, које човек не може прекршити, и који владају и човеком, одн. друштвом, и друге, нормативне законе, које човек може прекршити. Међутим, заслуга је Монтескјеова што ове друге законе не сматра мање „нужним односима“ од оних првих и ови други су заиста нужни, јер произлазе из објективних услова који их намећу. Иако личи на природноправно схватање, бар по употребљеној терминологији („правда, праведно“), ипак Монтескјеово схватање ове нужности, одн. правде, није природноправно, одн. идеалистичко, него социолошко, одн. материјалистичко. По њему, као што ће се видети даље из целог „Духа закона“, објективни природни и друштвени услови одређују какви треба и какви на крају крајева и мора да буду нормативни закони ако људско друштво хоће да опстане и напредује. Што је битно за разликовање од природноправних закона јесте то што Монтескје сматра да су ови закони променљиви зависно од различитих услова и врста друштава. То што их људи могу кршити, доказ је само њихове нормативности и релативне слободе људи, али не и да они нису нужни у горе реченом смслу, тј. да нису објективно условљени и одређени.

Поред међународног права, Монтескје разликује политичко (ми бисмо рекли уставно) и грађанско право. Политичко право регулише односе између владе и грађана, а грађанско између грађана. „Влада која је највише у складу с природом јесте она чији је посебан облик најбоље прилагођен народу за који је установљена“. „Закон уопште јесте људски разум уколико влада свим народима земље, а политички и грађански закони сваке нације не треба да буду друго до посебни случајеви на које се примењује тај људски разум. Они морају бити тако својствени народу за које су створени, да је велика реткост ако закони једне нације могу да одговарају некој другој нацији... Они треба да стоје у складу с физичким особинама земље, с климом, леденом, жарком или умереном, с особинама земљишта, с његовим положајем, с начином живота народа, земљорадничким, ловачким или сточарским; треба да буду у складу са ступњем слободе који може поднети устав; с религијом становника, с њиховим склоностима, богатством, с њиховим бројем, трговином, наравима, навикама. Најзад, они стоје један с другим у вези; они зависе од свог порекла, од објекта законодавца, од поретка ствари на коме се заснивају... Ја ћу испитивати све ове односе: сви они заједно чине оно што се зове дух закона“.

Испитујући редом све ове односе, Монтескје у другој књизи износи законе који „непосредно проистичу из природе владе“. Он разликује три врсте владе: републику, монархију и деспотију. Уствари, он разликује четири врсте владе, пошто се република са своје стране дели на две подврсте– демократију и аристократију. Демократија је влада у којој народ као целина има власт; влада мањине јесте аристократија. Монархија је влада једнога који је потчињен утврђеним законима, те му је стога власт ограничена – поред њега постоје други органи који такође врше део власти – племићи, судови и др. Деспотија је неограничена владавина једнога, где воља властодршца значи закон. Одређујући овако врсте владе, Монтескје каже да је утврдио њихову природу, тј. оно што их чини таквим какве су. Из те природе он извлачи извесне законе који у тим врстама владе нужно морају постојати. Карактеристично за Монтескјеов реализам је да међу оним законима који истичу из природе демократије он наводи један који је веома важан као опомена против нереалног схватања демократије народ треба непосредно да ради све што може добро да уради; оно што не може добро да уради, треба да преда својим органима, претставницима. Народ је

веома способан да изабере добре претставнике, али не и да ради оно за што су само ови способни. Народ је сем тога сувише подложен страсти, он нема постојан ритам рада који је нужен за државу: „Час са сто хиљада руку он руши све; час са сто хиљаду ногу само мили као инсект“. Монтескје је присталица поделе грађана на класе у демократији – како би нижи слојеви били вођени од виших, који имају већа права (узор Солон). У том циљу захтева и јавно гласање. У погледу аристократије занимљиво је његово мишљење да из њене природе излази да властодршци треба да имају кратак мандат; за пример, наводи Дубровник, где се Кнез мења сваког месеца. Док умерену уставну монархију сматра добром владом, Монтескје се изражава против деспотије. Деспот мора бити рђав човек, јер: „Човек коме његових пет чула непрестано говоре да је он све а да други нису ништа, по природи је лен, незналица, сладострасник“. Он стога напушта државне послове и одаје се сладострашћу, а власт врши какав доглавник. С порастом државе, рђаве стране деспотије се повећавају. „Уколико је царевина већа, већи је и харем, и владар је више опијен задовољством. Тако у овим државама уколико владар има више народа под влашћу, утолико мање мисли на владу; уколико су послови већи, утолико мање времена се троши на њих“.

Али, у трећој књизи Монтескје прелази на утврђивање онога што назива принципом сваке владе, и дефинише га као “оно што је покреће на делатност”, одн. као људске страсти (карактер) који је покрећу“. Свака влада треба да буде прилагођена свом принципу, а закони не смеју ићи против тог принципа. Принцип демократије јесте политичка врлина, коју мора имати сваки грађанин, а она се састоји у љубави према држави и у спремности на жртвовање личног интереса ради општег добра. Принцип аристократије јесте умереност, а монархије – част. Монархија се заснива на хијерархиским односима многобројних својих саставних делова, на сложеној пирамиди звања, рангова, почести итд. У њој свако љубоморно чува свој ранг и привилегије и гледа да се разликује од осталих; и та амбиција, која је у републици опасна, покреће монархију. Принцип деспотије јесте страх: деспот мора увек бити спреман да „диже руку“ на ударац.

Пошто је овако разликовао три, одн. четири врсте владе, и њихову природу и принцип, Монтескје даље развија своје сложено дело углавном с идејом да испитује односе између закона (политичких и грађанских) и разних чинилаца који на њих утичу служећи се

поделом на ове врсте влада, тј. испитујући какве законе изазивају и захтевају поједини чиниоци у свакој од ових врста влада, с обзиром на њихову природу и принцип. Но, овај план није увек доследно спроведен, нарочито при крају дела. Тако ће у четвртој књизи он прећи на испитивање закона о васпитању и њиховог односа према монархији, деспотији и републици, а у петој књизи, међутим, он закључак до кога је дошао у четвртој књизи (да закони о васпитању морају одговарати односним врстама влада) уопштава и утврђује да закони који се тичу целокупног друштва (а не само, на пример, васпитања) морају бити прилагођени врстама влада у том друштву. У вези тим он нарочито разрађује принципе демократије и ову своди на једнакост, изјашњавајући се ипак против претеране једнакости. Узор му је углавном античка грчка, а особито римска република. У аристократији треба ублажавати неједнакости, иако су оне нужне за њу.

Навешћемо одавде занимљиву мисао, која као да је створена на основу искуства Милошеве Србије, и која је ванредно дубока; јер имплицира економски закон вредности, одн. размене еквивалената: „Закони треба да им (племству) забране такође трговину: трговци који би имали толико власти стварали би свако јаке монополе. Трговина је занимање људи који су међу собом једнаки, а од свих деспотских држава најбедније су оне где је владар трговац“. Овде Монтеѕкје хвали монархију као умерену власт, која избегава потресе и револуције, и опет осуђује деспотију у једној глави која се састоји само из следеће две реченице: „Кад дивљаци Лујзијане желе да дохвате плод, они секу цело дрво и беру плод. Ето деспотске владе“.

Већ у самој петој књизи има веома много дигресија, и види се да Монтеѕкје често заборавља свој основни план да утврди шта одговара природи једне или друге врсте владе. Он просто залази у расправе питања која с основном мишљу вишемање немају никакве везе. Ово је чинио углавном зато да би друштву XVIII века, које је волело занимљиву лектуру, учинио дело привлачнијим.

У шестој књизи расправља какве кривичне и грађанске законе, какав поступак и какве казне захтева свака врста владе. Ту утврђује, на пример, да у монархији треба много закона и добрих судова који ће их примењивати, док је у деспотији супротно. У републици и монархији потребан је строг поступак кад се ради о кажњавању, јер се ту поштују права човека, док у деспотији не итд.

У седмој књизи се расправља о законодавству које регулише питање луксуза и положаја жена. Занимљива је ова реченица: „Ако су у некој држави богатства подједнако расподељена, неће уопште бити луксуза, јер се овај заснива на ономе што се добија од туђег рада“. Ово је скоро цела теорија о вишку вредности и експлоатацији. Монтескје налази да луксуз одговара монархијама и деспотијама, али не и републикама. Прелазећи на положај жена, Монтескје, међутим, губи своју главну мисао – тј. да утврди какво законодавство у погледу жена захтева која врста владе – и углавном износи несистематски различите системе законодавства у разним земљама и временима.

У осмој књизи се расправља о изопачавању принципа трију влада и утврђује се да се владе изопачавају и пропадају изопачавањем својих принципа, тј. губљењем оних особина њихових властодржаца које претстављају њихову покретну снагу. Демократија се квари не само кад се изгуби дух једнакости, него и кад завлада дух претеране једнакости, тј. „кад сваки жели да буде једнак с онима које је изабрао да њиме владају“. Губљење грађанских врлина води пропасти демократије. Наводимо један диван став, који показује сву лепоту Монтескјеова стила, која је, као и свака лепота стила, уствари последица оштрине и дубине мисли: „Не треба се чудити ако се види (у поквареној демократији) како се гласови продају за новац. Народу се не може много дати а да се од њега не узме још више; али, да би се што од њега узело, треба срушити државу. Уколико му више изгледа да је извукао користи од своје слободе, утолико се више ближи тренутак кад ће је изгубити. Стварају се мали тирани који имају све пороке једног јединог. Ускоро оно што остане од слободе постаје неподношљиво: диже се један једини тиранин, и народ губи све, па и користи од своје покварености“.

Дух неједнакости води демократију у аристократију; дух претеране једнакости – у деспотију. Народ се нарочито квари услед великих успеха којима је и он допринео. Аристократија се квари ако се изгуби умереност, а монархија ако монарх узме сву власт и „пренесећи све на себе, сведе државу на своју престоницу, престоницу на двор, а двор на саму своју личност“. Не види ли се овде критика чувене крилатице која се приписује Лују XIV – „Држава, то сам ја“. Што се тиче деспотије, њен принцип се „квари непрестано, јер је покварен по својој суштини“. Док друге владе пропадају због случајних узрока који квари њихов принцип, деспотија се одржава

зато што су случајни узроци спречили да се њен принцип поквари. „Кад су принципи владе једном покварени, најбољи закони постају рђави и окрећу се против државе; кад су принципи здрави, рђави закони дејствују као да су добри: снага принципа вуче све за собом“.

Монтескје изражава мишљење да република може постојати само ако је држава мала; монархија – у средњој држави, а деспотија – у великој. Стога треба одржавати односну величину државе да би се сачувао њен принцип од кварења.

Књига девета говори о односу закона и „одбранбене снаге“, а књига десета о њиховом односу са „офанзивном снагом“. Међутим, обе књиге више расправљају о рату и другим питањима у вези с њим него о утицају који он врши на законе. Монтескје углавном осуђује рат, сем одбранбеног, али признаје и право на напад, само ограничено: „Кад неки народ види да би дужи мир оспособио други народ да га уништи и кад је напад у том тренутку једино средство да спречи то уништење“. Из овога излази да мали народи имају чешће право на напад него велики. Рат и величина својствени су монархији, а мир и умереност републици. Освајач нема право да уништава покорене.

У овим двама књигама Монтескје говори и о федерацији, хвалећи је да има све предности унутрашњег уређења као републике, јер је састављена из малих држава, где је република могућа, и све предности снаге према иностранству као монархија, јер према њему претставља јединство. Нарочито је наклоњен федерацији која је и сама република и састављена од република.

У једанаестој, најславнијој књизи „Духа закона“ говори се о „законима којима се гради политичка слобода“, и то о уставним законима, јер ће се о таквим истим законима који се тичу грађана-појединца говорити у следећој, дванаестој књизи. Ова књига је најпознатија зато што се у њој налази чувена глава VI, у којој је Монтескје, описујући енглески устав, иако не помињујући изрично Енглеску, дао своју чувену теорију поделе власти, опет не помињући изрично тај термин. Ова глава је извршила најјачи утицај на Монтескјеово доба и највише допринела револуцији у Америци и Француској.

Монтескје почиње одређивањем појма слободе, за коју каже да се веома различито схвата, јер „извесан народ је дуго сматрао слободом обичај ношења дуге браде“, правећи алузију на наредбу Петра Великог о шишању браде. Он је дефинише не као могућност

„да се чини све што се хоће“, већ „да се може чинити оно што треба да се хоће, и да се не буде принуђен чинити оно што не треба да се хоће... Слобода је право да се чини све што закони допуштају; а ако би неки грађанин могао чинити оно што закони забрањују он не би више имао слободу, јер би и други имали такву исту власт“. Ова мисао је ванредно дубока. Насупрот уобичајеном мишљењу, Монтескје тврди да се у демократији и аристократији не налази слобода, него само у умереној влади, тј. у уставној монархији, али и овде само онда „кад се не злоупотребљава власт. Међутим, вечито је искуство да је сваки човек који има власт склон да је злоупотреби; он иде дотле док не наиђе на границу. Ко би рекао! и самој врлини потребне су границе. Да се власт не би могла злоупотребити, треба да се ствари тако уреде да једна власт зауставља другу власт“.

У овој реченици садржана је цела Монтескјеова теорија о подели власти, а све остало претставља само њено доследно разрађивање. Он утврђује да разне државе имају разне циљеве (Рим – величину, Спарта – рат) итд., али има једна држава која има за непосредан циљ свог устава политичку слободу, па, не именујући је, прелази на излагање њеног устава. Он најпре разликује три власти – законодавну, управну и судску, иако не сасвим јасно нити под тим именима. Потом дефинише политичку слободу као „ону спокојност духа која произлази из уверења које има свако о својој сигурности, да би та слобода постојала, треба да влада буде таква да се један грађанин не може бојати другог грађанина. Кад се у истом лицу или телу које врше власт сједини законодавна власт с извршном влашћу, нема никако слободе, јер се може бојати да исти монарх или исти сенат не донесу тиранске законе како би их тирански извршавали. Нема никако слободе ако судска власт није одвојена од законодавне и извршне власти. Кад би она била спојена са законодавном влашћу, власт над животом и слободом грађана била би арбитарна, јер би судија био законодавац. Кад би била спојена с извршном влашћу, судија би могао имати силу угњетача. Све би било изгубљено кад би исти човек или исто тело главара, племића или народа вршили све три власти...“.

У даљем излагању Монтескје се залаже да судије не буду сталне, јер имају велику власт, већ да буду биране из народа сваке године, а да пресуда мора да се строго заснива на закону. Он судије назива „устима Закона која изговарају речи закона“, „бићима без душе“. Законодавна и извршна власт треба да се даду сталним

телима. Законодавно тело треба да се дели на два дома: наследни, племићски, и изабрани, народни. Али племићски дом не треба да има власт одређивања пореза – он треба у том погледу да има само власт да спречи остварење одлука народног дома, дакле, право вета. Народни дом такође треба да има право вета на одлуке племићског дома. Законодавно тело треба да доноси само законе, не и појединачне одлуке. Оно не треба стално да заседава; јер би тиме сувише потчињило извршну власт; његова повремена заседања треба да сазива извршна власт. Оно треба сваке године да одобрава порезе и узимање у војску, како би тиме извршну власт држало на узди. Извршну власт треба дати монарху, њему треба дати право вета према законодавној власти, а овој право надзора над његовим извршењем њених закона. Али за њихово неизвршење не сме одговарати монарх, који мора бити неприкосновен, већ његови министри.

Као што се види, Монтескје се држи углавном Локових идеја, иако не признаје народу право на побуну као Лок, и својих запажања о тадањој Енглеској. Занимљиво је да је у првих десет књига Монтескје нагињао углавном републици по узору на римску, док овде јасно претпоставља енглески систем уставне монархије. Отуд многи писци сматрају да су првих десет књига написане, бар у основи, пре његова пута у Енглеску.

Међутим, ваља приметити да, иако своју теорију о подели власти изводи углавном из енглеске праксе, Монтескје ипак не заступа идеју парламентарне владе, тј. потчињености владе парламенту. Парламентаризам се већ пре излагања „Духа закона“ манифестовао у Енглеској – као његов почетак узима се пад Валполове владе 1742 године због отпора парламента. Монтескје то, пак, не узима у обзир. Не може се сматрати да то долази отуд што парламентаризма није било 1730–31 године, кад је он путовао по Енглеској, јер је он несумњиво и после тога пажљиво пратио развој енглеског система владавине. Занемаривање парламентаризма се, дакле, може објаснити једино Монтескјеовим теориским схватањем да је најбољи систем за остварење политичке слободе управо систем поделе власти, чија је бит у независности једне власти од друге и у њиховој равноправности, а парламентаризам је нешто супротно овом систему. Монтескјеово излагање о подели власти, према томе, није прост опис енглеског система, већ његова сопствена теориска конструкција, само инспирисана енглеским системом. Отуд и извесна неслагања између ње и енглеске стварности. Али ова несла-

гања су самим тим и разумљива, те зато немају право они писци који замерају Монтеѕкјеу да није „тачно“ описао енглески систем – он то није ни хтео. Напротив, он изрично каже:

„Кад не би било монарха (као носиоца извршне власти) и кад би извршна власт била поверена извесном броју људи узетих из законодавног тела, не би више било слободе, јер би две власти биле сједињене, пошто би иста лица понекад узимала учешћа и у једној и у другој власти, а увек би имала могућност да то учине“. С друге стране, док је извршној власти дато право да утиче на законодавну власт овлашћењем да је сазива и ветом, дотле законодавна власт не треба да има право да зауставља извршну власт, јер ова има своје природне границе. Да би се обезбедило да извршна власт не постане тиранска, „треба да војска која јој се поверава буде народ и да има исти дух као народ... да војници станују с грађанима и да нема ни одвојених станова, ни касарна, ни тврђава“.

Али, иако сматра да је оваква подела власти најбоља за обезбеђење слободе, Монтеѕкје увек чува своју објективност и основно начело да се владе разликују према условима и да оно што је добро за једну земљу не мора то бити и за другу, те зато каже: „Никако не желим, да овим снизим вредност других облика владе нити да кажем да ова крајња слобода треба да понизи оне који имају само умерену слободу. Како бих то рекао ја који верујем да ни превише разума није увек пожељно и да се људи скоро увек боље прилагођавају средини него крајностима?“ Монархија не ужива толико слободе, јер је њен циљ слава, „али из те славе произлази дух слободе који у овим државама може остварити исто тако велике ствари и можда исто толико допринети срећи народа као и сама слобода“.

Треба нарочито истаћи да и овде Монтеѕкје образлаже зашто је за претставничку а не за непосредну демократију. Поред тога што величина државе ову онемогућава, битан је разлог што народ није способан да врши државне послове, и то „претставља једну од великих незгода демократије“. Монтеѕкје се изражава за бирање кандидата у мањим изборним јединицама, јер их у том оквиру бирачи поље познају, као и против обавезних инструкција претставницима. Изјашњава се за опште право гласа, изузев за оне који „се налазе у таквом ниском стању да се претпоставља да немају никакву сопствену вољу“.

У даљем току једанаесте књиге Монтескје врло опширно излаже различиту уставну организацију разних држава, без много реда и занимљивости.

У почетку дванаесте књиге Монтескје дефинише тзв. „политички метод“ изучавања устава, који је данас у моди, јер тврди да устав може обезбеђивати слободу у својим прописима, али да ње не буде уствари, и обрнуто, те да о томе треба водити рачуна. Он у овој књизи стога испитује друге законе, ван устава, који такође утичу на слободу грађана. Особито се задржава на важности кривичних закона и кривичног поступка за политичку слободу. Али утврђује да и друге околности могу допринети слободи, одн. смањити је, као религија, јавно мњење, обичаји итд. Ваља истаћи да Монтескје разликује кривична дела против религије од осталих кривичних дела и сматра да се за дела против религије могу изрицати само верске казне, које треба да се састоје „у лишавању свих предности које даје религија: изгнање из храмова; избацивање из верске заједнице, привремено или стално“ итд. Овим је у најосетљивијој области наглашена потреба одвајања цркве од државе и осуђене инквизиционе телесне казне против јеретика. Људи, каже Монтескје, не треба да узимају на себе да свете Бога – овај сам одређује време и меру своје освете над јеретичима. Монтескје се такође залаже за благост кривичних казни, за сразмерност казни и тежине кривичних дела и за друге напредне принципе кривичног права.

У тринаестој књизи расправља се о односу између слободе и пореза, одн. државних прихода. Заузима се став да порези треба да одговарају реалним потребама државе и могућностима грађана и да их треба пажљиво трошити. Монтескје устаје против луксуза и трошкова који су изазвани „страшћу и слабостима властодржаца“. Битно је да од народа не треба узимати онолико колико он може дати него само колико треба да дâ, тј. колико је нужно. Важно је правило које он установљава – уколико је већа слобода грађана, утолико већи порези могу да се прописују; и обрнуто, у деспотској влади порези морају бити најмањи. Типичан пример је Енглеска, за коју касније наводи да један од узрока њене моћи лежи у спремности народа да поднесе и највеће новчане жртве за своју слободу. Слободи, сматра Монтескје, боље одговара порез на робу (потрошни порез), јер има мање непосредне везе с личношћу. У овој књизи се осуђује и повећање војске као узрок великих пореза: „Једна нова болест се проширила у Европи; она је захватила наше владаре и наводи

их на одржавање несразмерног броја војника“. Ова болест је заразна, „јер, чим једна држава повећа своју војску, друге изненада повећавају своје војске, тако да се не долази ни до чега другог но до заједничке пропасти... и то стање напона свих против свих зове се мир“. То доводи до осиромашења „и ускоро, хотећи да имамо што више војника, више и неће бити ничег другог до самих војника, и бићемо као Татари“.

У четрнаестој књизи прелази се на односе између закона и климе. Ова је књига врло занимљива. Монтескје придаје велику важност клими, јер сматра да она непосредно утиче на карактер људи. Он разрађује стару идеју о двама врстама климе – северној, која ствара јаке, храбре, вредне и неосетљиве људе, и јужној, која ствара лене, осетљиве и разблудне људе. Прва клима, и то може изгледати неочекивано, изазива слободну владу. Наиме, људи у тој клими су меланхолични и немају често жељу ни да живе; једном речју, осећају се несрећним. Стога код њих мора постојати политичка слобода, тако да за своју несрећу не могу оптуживати владу – у супротном, долазило би до непрекидних побуна. Напротив, „ропство почиње увек са спавањем“, и развија се на југу. На југу је деспотија потребна и зато да натера људе на рад.

У петнаестој књизи Монтескје расправља о ропству и његовом односу с климом, па утврђује да је ропство противно природи ствари, јер се сви људи рађају једнаки, и да Аристотел нема право кад тврди да постоје робови по природи. Једини природан разлог који објашњава и донекле оправдава ропство јесте то што у жарким земљама најтеже послове неће да раде слободни људи – њих, дакле, морају вршити робови. Али, ван тих земаља, ропство је апсолутно за осуду.

У шеснаестој књизи се утврђује да ропски положај жена на Истоку претставља такође последицу климе, јер жене сазревају врло рано, а такође старе врло рано – међутим, полној зрелости не одговара умна зрелост и стога им је потребан свемоћан господар.

У седамнаестој књизи се доказује да су северњачки народи увек били освајачки народи у односу на јужњачке, што је опет последица климе.

У осамнаестој књизи се говори о односу закона и природе земљишта. Плодне земље су подлога за власт једнога, јер је становништво сувише заузето својим пословима. Напротив, власт више њих чешћа је у неплодним земљама. Такође планинске земље

су слободније од равничарских. Монтескје подробно расправља о вредноћи народа зависно од плодности земљишта, о увођењу новца и о утицају различитих начина производње на државу и на право. Он запажа да је право утолико простије уколико је простији начин производње.

Али, иако придаје велики утицај клими и земљишту, Монтескје такође тврди и то да закони треба да поправљају недостатке тог утицаја и да утичу у супротном смислу – ако је народ лен, закони треба да га потстичу на вредноћу и т. сл.

У деветнаестој књизи се расправља о важности утицаја једног како би се могло рећи моралног чиниоца, наиме општег „духа“ једног народа, како Монтескје каже. Тај општи дух је последица „више ствари које утичу на људе: климе, религије, закона, начела владе, примера из прошлости, обичаја, навика“. Овај општи дух ствара се у разним народима под већим или мањим утицајем сваког од ових чинилаца – тако код дивљака претеже утицај климе, код цивилизованих народа други чиниоци. Монтескје сматра да законодавац треба нарочито да води рачуна о овом општем духу и да га не мења на силу. Законима треба мењати само оно што је творевина других закона, а оно што су произвели једни обичаји, треба мењати увођењем других обичаја итд. Најбољи су они закони који се прилагођавају духу народа. Опет на примеру Енглеске, Монтескје најбоље показује како су, додуше, закони и обичаји последица климе али како и они утичу на обичаје и карактер народа, заступајући тако теорију о узајамној зависности и повратном утицају закона и других друштвених чинилаца.

Ових првих деветнаест књига чине половину „Духа закона“. Другу половину чине других дванаест књига. Међутим, преобилна грађа је почела већ да врши негативан утицај на Монтескјеа. Он више не влада довољно њоме и све се више губи у њој, износећи је без много везе с главном идејом и без много система. Тако у двадесетој књизи расправља о односу закона и трговине с обзиром на њену природу и врсте. Ту читамо врло много о трговини, с масом несистематизованих података из најразличитијих земаља и времена, а мало о њеном утицају на законе и облике владе. У двадесетпрвој књизи говори се о односу закона с трговином посматраном у њеним променама („револуцијама“ како каже Монтескје) и оцена је слична. На сличан начин се у двадесетдругој књизи говори о утицају новца на законе.

Монтеѕкје о економским питањима говори врло оштроумно, с обиљем података и показује често фино разумевање, тако да умногоме антиципира каснију Смитову економску теорију. Он заступа једну врсту квантитативне теорије цена да је цена однос између количине новца и количине робе, и да је одређивање цена од стране државе исто тако узалудно као што би била наредба „да однос између један и десет буде као између један и двадесет“. Он запажа да се ширењем трговине, одн. новца, све мери новцем: „У земљама где влада дух трговине тргује се са свим људским делима и свим моралним врлинама: ситне услуге које захтева човечност чине се и дају за новац. Дух трговине производи код људи једно извесно осећање тачне правде, која се с једне стране супротставља разбојништву, а с друге оним моралним врлинама које чине да се о својим интересима не расправља увек круто и да се они могу жртвовати за туђе интересе“.

У двадесеттрећој књизи расправљано је о односу закона и броја становништва, и ту се говори о браку, положају жене, наследном систему, наталитету итд. Утврђује се да сиромашни људи, који су на терету друштва, рађају много деце, јер их то ништа не стаје, али сиромашни људи који живе у деспотској држави и изложени су разним оптерећењима рађају мало деце. Монтеѕкје осуђује деспотизам као узрок депопулације и говори опширно о мерама за повећање становништва, особито у Риму. Он се заузима за читав низ социјалних мера државе, која треба да сваком грађанину обезбеди извесан минимум егзистенције и да даје помоћ против криза и за осигурање радника у несрећним случајевима. Тиме ће се, између осталог, избећи побуне.

У двадесетчетвртој и двадесетпетој књизи расправља се о односу закона и религије. Утврђује се да је хришћанство погодно за умерену владу, а мухамеданство за деспотску, католичанство – за монархију, а протестанство – за републику. Религија може да поправи рђаве законе, као и да их погорша. „Најистинитије и најсветије догме могу имати врло рђаве последице ако се не вежу с начелима друштва, и обрнуто, најлажније догме могу имати одличних последица ако се с овима повежу“, каже Монтеѕкје и тиме показује да му није много стало до истинитости религија већ до њиховог друштвеног утицаја, јер, како опет каже, он о религији не пише као теолог него као „политички писац“. Он чак налази да и религије зависе од климе и да их не треба преносити из једне земље у другу,

чиме очигледно иде против империјализма католичке цркве. Монтескје се заузима за толеранцију разних религија од стране државе и напада инквизицију и употребу државне силе против јеретика.

Најзад, у двадесетшестој књизи Монтескје утврђује да постоје разне врсте закона (божански, природни, међународни, политички итд.) и да не треба да једни закони залазе у ствари које су предмет регулисања других закона, и то опет поткрепљује многобројним примерима из историје. Тиме се стварно завршава „Дух закона“, одн. његова основна идеја, да се истражи веза између закона и разних чинилаца који на њих утичу, остварена је. Међутим, Монтескје није могао да се одлучи да прекине дело овде, и у последњем тренутку он му додаје нове делове, који немају никакве везе с њим, иако, додуше, неки писци покушавају утврдити постојање таквих веза. Они уствари претстављају посебне расправе из историје права, веома занимљиве иначе. Тако се у двадесетседмој књизи расправља о настанку и развоју римског наследног права, уосталом врло кратко; у двадесетосмој књизи се врло опширно расправља о настанку и развоју франачког грађанског права. Међутим, у краткој двадесетдеветој књизи Монтескје се опет враћа главном предмету и расправља како закони треба да се састављају. Главна мисао је Аристотелова: да законодавац мора бити умерен, јер „политичко добро, као и морално, налази се између две границе (крајности)“, и та се мисао опет поткрепљује разним примерима. У опширним књигама тридесетој и тридесетпрвој говори се о феудалним франачким законима и о њиховој вези с настанком монархије, и то излагање није до краја изведено, јер је Монтескје одлучио да дело заврши с тридесетпрвом књигом.

Овај преглед садржине даје само најблеђу слику необичног богатства Монтескјеовог дела, у коме све ври од чињеница и идеја. Нажалост, оне често нису повезане, тако да скоро свака реченица, а поготову сваки став, претстављају целину за себе. Но, као тако издвојене целине они су често ремекдела мисли и опажања.

### III

Која је главна карактеристика, „дух“ овог „Духа закона“? Каква је његова вредност? Шта чини Монтескјеову величину?

Најбољи одговор би био да је Монтескјеова величина у томе што је један од првих у историји људске мисли схватио и поставио

један од основних проблема – проблем законитости кретања људског друштва, а посебице политичких и правних појава. Монтескје је видео огромну разноврсност држава и правних поредака, људских поступака, обичаја, религије итд. У тој неисцрпној разноликости и често противречности изгледало је да влада потпуна збрка и да није могуће наћи никакво рационално, научно објашњење свему томе. Изгледало је да се треба предати очајању или мистицизму и све оставити необјашњивим, или објаснити случајем, или, опет безразложном, вољом Провиђења. Монтескје је, међутим, дошао до убеђења да се све то може објаснити рационално, научно, да се у свакој друштвеној појави може открити њен узрок и у њиховом развоју и променама утврдити правилност и законитост. Дошав до тог убеђења он је први створио једну теорију којом је научно објаснио облике држава и разноврсне правне поретке, као и многобројне за њих везане друге друштвене појаве. Он је утврдио да облици државе и садржина права зависе од објективних чинилаца – климе, земљишта, броја становника, начина производње и њеног ступња развијености, од обичаја, религије, навика итд, итд. Али исто тако утврдио је и да закони утичу са своје стране на остале друштвене појаве и да могу, у границама које одређује дејство других чинилаца, да утичу такође на развој друштва. Створивши такву теорију, он је предузео циновски посао да облике државе и врсте права сведе на неколико основних врста и да систематски испита везу између њих и чинилаца за које је сматрао да утичу на њих и да стоје под њиховим утицајем. То је дух овог дела.

Ту треба разликовати две ствари: постављање питања и пружање одговора. Величина Монтескјеа је у томе што је први схватио и поставио питање; његова трагична величина што није дао одговор на њега, одн. што му је одговор само делимично тачан. Његов одговор зато потсећа на торзо великог ствараоца, или на само започете у камену, још неизведене Микеланђелове скулптуре. Али је то ипак величина.

Монтескје је дете свог доба – оно што је то доба било већ дало у области природних наука, с Њутном пре свега, он је хтео дати у области друштвених наука, и није узалуд називан Њутном друштвених наука, нити су га неоправдано творци социологије, Конт и Диркем, сматрали својим претечом: он је хтео да дâ научан целовит систем друштвеног, а посебице политичког и правног живота.

Свом делу Монтескје је дао поносан мото: „*Prolem sine matre creatam*“ („Чедо створено без мајке“), чиме је хтео да каже да је његово дело прво своје врсте, да нема претходних узора. Многи писци су оспоравали тачност овог Монтескјеовог тврђења, налазећи му претходнике. Ипак, чини се да је Монтескје имао у основи права. Његова величина се заиста најбоље може оценити ако се он упореди са сродним претходницима, који су му могли донекле служити као узор. Нема сумње да је Монтескје узео много од њих, особито од Аристотела и Лока. Али то што је он узимао само је грађа за његову величанствену синтезу – он је ту грађу прерадио и уклопио у систем у коме је она добила сасвим други значај. То је нешто слично као са Шекспиром – скоро сву грађу својих дела узео је од других; ипак, његова су дела само његова, и без претходника.

Од свих претходника, Монтескјеу су, с обзиром на то да су и они такође покушали дати синтетичну слику целог друштвеног, а посебице политичког живота, и то на научној основи, најближи Аристотел, Боден и Вико. Од њих, највећи је Аристотел и најпре се може упоредити с Монтескјеом. Али, Аристотелова величина је у његовој филозофији и у зачуђујућој свестраности – његово дело о друштву, одн. о политици, међутим, мањег је обима и замаха од Монтескјеовог: оно нема такву ширину слике и не обухвата проблем у целини нити покушава да га систематски реши. Једном речи, фрагментарно је. Боденово дело је много систематичније и обухватније, али оно се, с једне стране, много више усретсређује на чисто политичке а мање на друштвене појаве, те је по томе уже од Монтескјеовог, и оно је много сувље и далеко од откривања друштвених законитости развоја права до којих је дошао Монтескје. Најзад, Вико је обухватио шири проблем заиста – цело људско друштво, али је његово дело много више помешано с теолошко-мистичним елементима од Монтескјеова.

Јер, друга битна заслуга Монтескјеа јесте управо у томе што је, иако непотпун, његов одговор на постављен проблем умногостачан и близак научном схватању историје и права. Он је утврдио зависност државе, права, религије и других друштвених појава од објективних околности климе, земљишта, броја становника и других друштвених чинилаца, и тиме се приближило историском материјализму. Он је схватио друштво као сложену целину у којој „се све држи“, у којој су разни и често супротни елементи дијалектички везани.

Монтескјеова теорија је често тумачена у два супротна права, одн. у његовој теорији је проналажена унутрашња противречност. Једни су је тумачили у декартовском смислу: закони, одн. држава и право, аутоматски и механички произлазе из објективних услова, и ту човеково стваралаштво нема удела – они су се наслањали на његов став по коме је „власт климе највећа“ и сличне. Други су, опет, тврдили да је Монтескје у духу рационализма XVIII века сматрао законодавца свемоћним и дух и идеје узимао за основне покретаче друштвеног развоја. Схватајући га као чистог идеалисту, они су се позивали на оне његове ставове у којима захтева да се закони морају често употребљавати као средства против рђавог утицаја климе и других објективних чинилаца и у којима се тврди да законодавац може од животиње створити човека. Уствари, ни једни ни други нису у праву, и код Монтескјеа нема противречности (сем уколико се поменути ставови не узму издвојено једни од других) – његова мисао је на средини: он даје праву важност и објективним чиниоцима и људском стваралаштву.

Стварајући такву теорију, Монтескје је поново оживео у науци метод који су пре њега употребљавали Аристотел, Макијавели, Боден и Вико, а који су пренебрегли заступници природног права и друштвеног уговора, па и највећи међу њима, Хобес, који се стога и не може упоредити с Монтескјеом. Јер, пошто је хтео да научно, рационално објасни друштво, разумљиво је да је Монтескје применио исти научан метод: посматрање, упоређивање, кад већ није могао употребити експеримент у правом смислу. Он је покушао да политичке режиме посматра објективно, као жабе које је некад сецирао. Разуме се, то није могао учинити до краја, али је много учинио. У том погледу Монтескје је још увек савремен, и веома је испредњачио у односу на своје доба. Пре њега Хобес и Лок су говорили углавном о оном што треба да буде, а не о оном што јесте нити су објашњавали рационално то што јест; после њега, Русо и француски енциклопедисти нису умели да на друштво и политику примене научни метод, који је довео до успеха у природним наукама и који је Монтескје тако успешно покушао да примени – они су наивно веровали у свемоћ људског разума и у његову способност да пронађе политичке облике који би били универзало применљиви и најбољи увек и свагде. Били су идеалисти, у оба смисла те речи, и говорили су опет о оном што треба да буде. И, разуме се, нису били

способни да разумеју Монтескеја, јер су га једнострано тумачили као једног од својих, који пропагира свемоћ људског разума.

Примењујући емпијски метод, Монтескје је неуморно прикупљао чињенице – сопственим опажањем и читањем. Те чињенице нису увек строго проверене, али њихова маса задивљује. Поље с кога оне долазе знатно се проширује у односу на раније писце, јер се Монтескје нарочито користи новом историјом и путописима из новооткривених области, особито из живота примитивних афричких и азиских народа, Индије, Кине и Јапана. Монтескје је своје закључке изводио увек на основу великог броја чињеница, маколико се иначе ти закључци могли критиковати као нетачни, пребрзи и сл.

Притом Монтескје увек остаје хуманиста и моралиста његов је циљ срећан човек овде, на земљи, путем разумног живота, прилагођеног његовој унутарњој природи. Та природа, пак, захтева слободу и умереност.

Међутим, код Монтескјеа треба разликовати његову општу теорију, коју смо изнели, од његове наклоности ка уставној монархији. Као дете свог века, он је створио своју општу теорију, која претставља покушај да се наука о друштву учини заиста науком. Као феудалац у доба пропасти феудализма, Монтескје није био револуционар већ нешто између умереног либерала буржуја и либералног конзервативца аристократе – он је био за умереност и златну средину, као и његов велики претходник, Аристотел. И као такав био је за уставну монархију с поделом власти. Но никад није хтео да та монархија сруши феудализам и привилегије племства; напротив, хтео је да их сачува. Претпостављајући овакав режим, Монтескје је ипак признавао да су и други режими најбољи за дате околности – он је овај режим сматрао најповољнијим за Енглеску, а мислио је да и Француска може нешто од њега да позајми како би спречила деспотију која је оргијала. Буржоаски револуционари су превидели његову општу теорију, а уставну монархију и поделу власти сматрали су само средством за рушење феудализма. Тако је и Монтескје био исте судбине као и многи други велики мислиоци да, посматрајући монтескјеовце, може да каже да он то није.

Али, пошто је Монтескје објективно излагао све врсте режима и тражио им објашњење, то су и други политички правци могли, и с више права, да се на њега позивају. Умерени буржоаски демократи нарочито (иако су и они рушили феудализам) – зато је француска Декларација права могла да упише Монтескјеово начело

поделе власти као своје. Богатство и нијансираност Монтескјеове мисли основ су што у њему свако доба и сваки правац могу открити нешто што их везује за њега.

Прави последници Монтескјеови јесу сви социолози. Нема сумње да је наука далеко превазишла Монтескјеове резултате: она је унеколико проширила његов проблем и углавном дала одговор на њега. Али нико још није покушао да напише дело које би обухватило цео проблем и дало подробан одговор на њега, како је то учинио Монтескје, јер тако дело више скоро да и није могуће с овако развијеном науком.

Монтескјеа је врло лако критиковати. Ми данас знамо много више од њега. Ми знамо да се у објашњењу државе и права не може поћи од њихових облика, како је урадио он, него од нечег много важнијег; ми нарочито знамо да се и друштвени и политички феномени не могу третирати у истој временској равни, како је чинио он, већ у историској перспективи; ми знамо да је потребно много више чињеница и њиховог строгог проверавања да би се извели научни закони него што је то знао Монтескје; ми знамо да Монтескје није могао да савлада своју грађу и да је падао у много противречности; ми знамо да Монтескје није видео главне чиниоце друштвеног развитака и правних и политичких појава...

Али, нашто настојавати на томе? Критиковати Монтескјеа, то би значило критиковати почетке науке што нису дали исте резултате као развијена наука, критиковати клицу што није зрео плод.

Др Рад. Д. ЛУКИЋ